

Електронски пари

Не така одамна, парите се сметаа за нешто физичко, материјално како што е парче благороден материјал или хартија. Меѓутоа, идејата за парите постепено еволуирала се до најновите сваќања дека парите се само информација. Парите на иднината како специфична монетарна информација што слободно циркулира низ компјутерските мрежи, не познавајќи национални граници се тема на обработка во овој дел во кој ќе бидат разгледани основните карактеристики на електронските пари и нивниот досегашен развој следен низ неколку генерации. Во рамките на секоја генерација на електронски пари посебно ќе бидат разгледани најзначајните експерименти и системи базирани на електронски пари како и причините за нивниот успех или неуспех.

Иднината на парите

Во својата историја долга околу 15 векови, парите постојано ја менувале својата форма и начин на функционирање, а промената на формата на парите обично доведувала до значајни трансформации во економската сфера. Денес сме сведоци на зачетокот на една од таквите историски трансформации – трансформација на хартиените во дигитални пари, којашто бројни автори ја дефинираат како квалитативна нова форма на пари (концепциската разлика меѓу електронските и дигиталните пари ќе биде образложена понатаму во овој дел).

Меѓутоа, постојат и сфаќања според коишто дигиталните пари не се ништо ново. Имено, историчарите забележале дека околу 1200 тата година трговците во Џенова реализирале плаќања со едноставен трансфер на износот од една банкарска сметка на друга. Поддржувачите на овие сфаќања тврдат дека парите претставени во вид на цифри во билансот на банката претставува форма на дигитални пари (терминот дигитални пари има потекло од англискиот збор *digit* односно цифра) без разлика на тоа дали цифрите во билансот на банката се испишани со мастило на хартија или се меморирани во вид на битови и прикажани на компјутерскиот екран. Меѓутоа, во овој дел исто така ќе заклучиме дека постојат и други автономни форми на дигитални пари коишто се во состојба да циркулираат надвор од традиционалните банкарски канали и коишто не се поврзани со трансферот на средства меѓу сметките во банките.

И покрај тоа што хартиените пари се уште претставуваат глобално преовладувачка форма на пари, во развиените економии се забележува брз раст на бројот на електронски трансакции при наплатата. Електронскиот трансфер на пари – особено телеграфските и АСН220 (Automated Clearing House — автоматска клириншка куќа која преставува електронска мрежа за финансиски трансакции на САД) трансферите веќе претставуваат доминантен вид на меѓубанкарски трансакции во банкарството на големо. Употребата на интернетот овозможува постепено воведување на АСН трансферите и во сегментот на банкарството на мало, напоредно со електронските плаќања на сметки и електронската обработка на чекови. Во областа на микро плаќањата во малопродажба, се поинтензивна е употребата на кредитни и дебитни плаќања. Сите спомнати иновации полесно создаваат нова социо-економска инфраструктура прилагодена на новата форма на пари којашто има потенцијал да ги истисне од употреба хартиените пари. Поедини автори истакнуваат дека “... малку е веројатно дека новата врста пари ќе се појави во отсуство на значајно незадоволство на постојните државно-спонзорирани пари...”. Други, пак, истакнуваат дека “... имајќи го предвид историскиот развој на парите и нивниот веројатен однос со идните социоекономски промени, судбината на парите е да станат дигитални...”.

Шеесеттите години на минатиот век, банките започнаа да експериментира со монетарните иновации (на пр. федерални пари, пазарни депозитни сертификати и сл.) со цел да ја заобиколат регулацијата. Во текот на осумдесеттите години, банките интензивно почнале да експериментираат и со информациско-комуникациските технологии со цел да бидат во чекор со тековната технолошка револуција.

Компјутеризираните платежни системи со кои управуваа конзорциумите на комерцијалните банки, беа во состојба да префрлат пари надвор од јурисдикцијата на комерцијалните банки, поткопувајќи ја на тој начин нивната контрола над монетарните процеси.

Значајни моменти за развојот на електронските пари се секјуритизацијата (*процес на земање некој неликвиден финансиски инструмент, каков што е, на пример, кредит за купување куќа, групирање на поголем број такви кредити и издавање ликвиден финансиски инструмент (хартии од вредност) врз основа на тие кредити*) и доминацијата на информациско-комуникациските технологии во

функционирањето на финансиските пазари и институции. И покрај тоа што постојат поголем број фактори што ја условиле секјуритизацијата, еден од клучните беше разрешувањето на глобалната должничка криза во која западнале земјите во развој на крајот на осумдесеттите години од минатиот век со трансформација на проблематичните заеми во хартии од вредност. Трендот на секјуритизацијата подоцна се забрзал а новите инструменти прв пат овозможиле на голем број фирми пристап до пазарите од хартии од вредност и со тоа го намалиле нивното традиционално потпирање на банкарските заеми. Пазарите на хартии од вредност стануваат многу пооргнизирани благодарение на зголемениот обем на трговија и далеку со поефикасна инфраструктура што е класичен пример за економија на мрежа, каде што растечката големина на мрежата (во овој случај на финансискиот пазар) им овозможува на учесниците во мрежата поголема корист.

Дематеријализација на парите и зачеток на нов монетарен режим

Историската еволуција на парите можеме да ја посматраме како процес на нивна прогресивна дематеријализација. Парите се културно-историска и општествено економска појава којашто човечкото општество, на одреден степен на својот развој, ја издигнало како општо прифатен медиум за размена, мерило за вредност и средство за плаќање. Во примитивната размена на добра функција на општ еквивалент ја вршела робата или тн. натурални пари кои подоцна се заменети со полна материјална вредност исковани од благородни метали (курантни - пари кај коишто материјалната вредност е еднаква на материјалната вредност и валутни пари – курантни пари што се користат и во меѓународни плаќања). Појавата и развојот на хартиените пари покажале дека и хартиените банкноти како сурогат пари, чијашто вредност е практично занемарлива, можат да ги вршат сите функции на курантните односно валутите пари, ако за нив гарантира некој општоприфатен авторитет. Конечно, појавата на дигиталните пари ги разбива илузиите за неопходноста од опиплив физички медиум (метал, хартија и сл.) за функционирање на парите.

Значи, парите претставуваат единица вредност позади којашто стои општопризнат авторитет, обично национална влада. Меѓутоа, пари и парични купони можат да имитираат и помали државни ентитети и корпорации од различна величина и репутација. Па, така, акционерските друштва и командитните друштва со акции во Македонија можат

и самите да бидат авторитети во случај на издавање комерцијални записи како должничка краткорочна хартија од вредност. Но, постојат уште три други исклучоци: American Express, Visa и MasterCard. Овие ентитети емитуваат патнички чекови (traveler's cheques) и во најголем број случаи нивниот прием функционира исто така добро како и прием на кои било физички банкноти. Концептот на патничкиот чек помогнал при натамошната разработка на концептот на парите. Патничкиот чек е само парче хартија, но, зад него стои обврската за исплата на релани пари секогаш кога доносителот на чекот тоа ќе го побара. Но, во каква врска има ова со електронското банкарство? Идеите за парите еволуирале се до конечното сваќање дека парите се само информација. Секако дека парите се обврска за испорака на одредена роба или услуга, но, ако податоците на конкретна облигација потекнуваат од сигурен и општопризнат извор, трансакцијата ќе се одвива само врз основа на информациите.

Како што глобалната информациска инфраструктура се равива, електронските пари “ќе се движат” низ компјутерските мрежи во вид на специфични монетарни информации што ќе се разменуваат за добра и услуги. Брзиот пораст на сите видови електронско работење на интернет бара соодветни online наплатни системи базирани на дигитални пари. Дигиталните пари преставуваат нов облик на пари којшто е потполно дематеријализиран. Поради својата неопипливост тие ќе постојат само виртуелно – како тек на информации во компјутерските мрежи – па според тоа е потребно да се воспостави доверба на јавноста во дигиталните пари.

Иако предностите на дигиталните пари се очигледни, тие се уште се во почетна фаза на развој. За да ја достигнат својата зрелост, на дигиталните пари им е потребно централизиран механизам којшто ќе ги придвижи тековните структурни промени во природата на финансиите. Сите традиционални банки што го пришириле своето работење на интернет, сваќаат дека електронското банкарство бара соодветни форми на пари со можности за Online пристап. Небанкарските институции, па дури и оние од малопродажбата што саќаат да им понудат на своите клиенти различни финансиски услуги, воочуваат дека исполнувањето на таквите цели е најрелано преку интернет.

Значи, интернетот има потенцијал да стане главен придвижувач на електронската трговија и токму неговиот развој е најсилен поттик за лансирање на дигиталните пари. Значи, дигиталните пари не се ништо друго туку шифрирана низа од нули и единици коишто со огромна брзина низ глобалната мрежа на меѓусебно поврзани компјутери. Поради фактот дека се составена од компјутерски софтвер, дигиталните пари можат да се програмираат за извршување низа функции коишто хартиените пари никогаш не би можеле да ги извршат.

ЕЛЕКТРОНСКИ НАСПРОТИ ДИГИТАЛНИ ПАРИ

Постојат бројни дефиниции и концепти на електронските пари. Одредени автори меѓутоа го поставуваат прашањето дали електронските пари навистина може да се сметаат за пари бидејќи сметаат дека тие претставуваат само новчани симболи што можат да се користат при ограничени околности. Поборниците за ваквите сваќања обично наведуваат дека електронските пари мора да се купат со реални пари пред да се користат, а тоа ги сведува електронските пари во рангот на патнички чекови, картици за јавен превоз, картички за јавни телефонски говорници или картички за плаќање патарина. Со други зборови, електронските пари не претставуваат ништо револуционерно и нема да им зададат големи проблеми на монетарните власти.

Некои автори се задржуваат само на таксативното наведување на тоа што по нивно мислење би требало да опфаќаат електронските пари. Генерално, овие автори сметаат дека терминот електронски пари ги опфаќа емитираните кредитни картички, дебитни картички, дигиталните пари и другите електронски форми .

Честопати терминот електронски пари (e-money, e-cash, electronic money) се поистоветува со терминот дигитални пари (digicash, digital cash, cyber cash) и покрај тоа што многу автори повлекуваат граница и прават дистинкција меѓу овие два термина. Меѓутоа, многу е тешко да се повлече прецизна граница меѓу електронски пари и дигитални пари бидејќи електронските пари создадоа предуслови за настанување на дигиталните пари. Општо земено, електронските пари се поширок концепт којшто меѓу другото ги опфаќа и дигиталните пари.

Едно од најконцизните разграничувања гласи: “Додека електронските пари преставуваат поширок концепт којшто се однесува на сите компјутерско базирани механизми за трансфер на пари (на пр. платежни картички – кредитни, дебитни, автоматски клириншки куќи и сл), како и на соодветна опрема за пристап до овие системи (на пр. АТМ, POS терминали), дигиталните пари преставуваат потесен термин кој се однесува на системите за трансфер на пари преку интернет”.[Guttman, 2003: 9].

3.2 Основни карактеристики на електронските/дигиталните пари

Имајќи ги предвид недостатоците на постојните трансакциски механизми како и неприкладноста на постојните форми на пари за online трансакции, започната е широка дискусија за основните карактеристики што треба да ги поседува некој систем за електронски/дигитални пари со цел истиот да биде успешен. Бројни аналитичари се слугат со примерите на успешни и неуспешни системи и врз база на позитивните и негативните искуства на таквите системи ги формулирале најпосакуваните карактеристики коишто секој нов систем на електронски/дигитални пари што претендираат на успех треба да ги поседува.

1. **Сигурноста** е една од клучните карактеристики за успех за одредени форми на електронски/дигитални пари, па се препорачува одржување висок степен на сигурност по пат на софистицирани техники за шифрирање. При трансакциите со електронски/дигитални пари мора да се обезбеди висок степен на безбедност за да се избегне нивното фалсификување или друг вид на злоупотреба. Ниту една страна при реализацијата на трансакциите, ниту било кој друг не би требало да биде во состојба да ги измени или репродуцира електронските симболи што се пренесуваат од купувачот до продавачот.

2. **Анонимноста** обезбедува приватност на некои трансакции на повеќе нивоа. Со оглед на технолошката природа на електронските/дигиталните пари, е многу важно да се води детална евиденција за сите извршени трансакции и идентитетот на трансакторите. Меѓутоа, корисниците заради зачувување на својата приватност, најчесто бараат да не се води никаква евиденција за реализираните трансакции. Државните органи од друга страна, пак, бараат евидентирање на сите трансакции со цел да спречат евазија на данокот, перење пари и сл. Сигурно дека анонимноста на дигиталните пари ќе биде предмет на жестоката

полемика во иднина. Компромисно решение би било да се обезбеди делумна анонимност т.е. да им се овозможи на потрошувачите сами да донесат одлука за тоа дали сакаат да останат анонимни во однос на некои трансакции.за време на електронското плаќање на сметката, на пример, во интерес на потрошувачот е таквата трансакција да се евидентира бидејќи ваквата евиденција во случај на спор може да се искористи како доказ за извршеното плаќање. Сепак, голема е веројатноста дека потрошувачите ќе ги користат електронските/дигиталните пари ако се убедени дека е во прашање форма на пари кои е невозможно да се следат како што е тоа случај со хартиените пари при плаќање во готово.

3. **Преносивоста** е карактеристика којашто се однесува на безбедна употреба на електронските/дигиталните пари независно од физичката локација. Електронските/дигиталните пари не треба да бидат ограничени само на приватните компјутерски мрежи што ја ограничува нивната циркулација. Тие исто така не треба да бидат зависни од физичката локација што значи дека е потребно да се овозможи негов слободен трансфер преку јавни компјутерски мрежи и/или по пат на некои уреди за складирање. Покрај тоа, потребно е да се овозможи трансфер на електронските/дигиталните пари по пат на алтернативни системи за пренос што не зависат од компјутерите (како што се на пример мобилните телефони)

4. **Двонасочноста** се однесува на можноста за директен пренос на електронски/дигитални пари меѓу два ентитета, без потреба која било од страните при трансакцијата да имаат статус на регистриран трговец. На пример ако неколку лица се договорат заеднички да купат реденденски поклон, при што едно од нив ја плаќа целата сума, системот за електронски/дигитални пари треба да овозможи секој од преостанатите лица да може да ја пренесе соодветната сума на лицето што го платило поклонот.

5. **Off-lajn режим** се однесува на можноста трансакцијата меѓу две страни да се изврши offline, односно ниту една од двете инволвирани страни да не се приклучени на мрежа. Во овој случај електронските/дигиталните пари можат да се трошат било каде и било кога без да има потреба од поврзување на компјутер заради автентикација или обработка на трансакцијата.

6. **Деливоста** подразбира да една дигитална пара која гласи на определен износ биде делива на помали пари кои гласат на помали износи. На сопствениците на електронските пари треба да им се даде можност да се расчленуваат парите на најмали можни составни единечни делови. Многу дизајнери на системи на дигитални пари планирале да овозможат единици на дигиталните пари со вредност дури и помала од еден цент, со цел ваквите пари да добијат и конкурентска предност над кредитните картички, кои на пример не се практични да се користат за многу мали плаќања.

7. **Неограничено траење** значи дека електронските пари не би требало да имаат ограничен рок на траење. Со исклучок на банкротство на емитентот, ваквите пари би требало да одржуваат своја вредност низ времето, за да може да се чува на некое безбедно место за понатамошна употреба.

8. **Широка прифатеност** подразбира да електронските пари мора да се универзално прифатливи, мора да ги наследат карактеристиките на класичните пари и да обезбедат погодности на своите корисници за да можат да ги прифатат и користат со желба.

9. **Едноставност на употребата** како од аспект на трошењето така и од аспект на приемот едноставноста води кон масовна употреба, а масовната употреба води до широка прифатеност.

10. **Слобода на единицата на вредноста** – дигиталните пари треба да бидат деноминирани со слободно дефинирани и пазарно одредени парични единици кои би функционирале паралелно со реалните пари кои ги издала државата.